

AL-HAKİM AL-TİRMİZİ VE AL-RADD 'ALA 'L-RĀFİZA ADLI RİSĀLESİ

AHMED SUBHİ FURAT

Büyük sûfî ve mutasavvıf al-Hakīm al-Tirmizî (öl. 320=932)¹'nin, meşgul olduğu mevzular arasında sünnî görüş dışı fikirler savunan çeşitli mezheplerle mücadele²de oldukça önemli bir yer tutar. Onun metni burada verilen risâlesi, bu mezheplerden biri olan al-Râfıza'nın bir fırkasının islâm âleminde ilk ihtilaf mevzuu olarak kabul edilen imâmet³ meselesindeki görüşlerine, sünnî görüş açısından, bir reddiye mahiyetindedir. Ancak hemen söyleyelim ki, bu reddiyesinde görüşlerinin altında tasavvufî bir mesnedin bulunduğunu görmemenin imkânı yoktur. Üzerinde ehemmiyetle durduğu velâyet (aş. bk.) bu risâlede de onun görüşlerinin temel fikridir.

Neşredilen risâlenin başında, müstensihin ifâdesinden al-Hakīm al-Tirmizî'nin *al-Radd 'ala 'l-Râfıza* adlı bir kitap kaleme aldığı anlaşılmaktadır⁴. Risâle elimizde bulunmayan bu kitaptan istinsah edilmiş, fakat eserde yer alan "dört imamın (ilk dört halife) hilâfetinin zikri" bahsi atlanmış bulunmaktadır⁵. Burada evvelâ, isim zikredilmeden ele alınmış bir Râfizi fırkasının "Peygamber, hilâfeti Ali'ye vasiyet etmiş ve bunu ümmete namaz ve zekâtı farz kılışı gibi farz kılmıştır"⁶ iddiası mantikî yollarla çürütülmekte⁷, sonra Peygamber'in, Ebu Bekr ve Ömer'in hilafetini telmih eden sözlerinin

¹ Hayatı için bk. Ahmed Subhi Furat, *al-Hakīm at-Tirmidî ve al-'Aql wa'l-hawâ'* risalesi (*Şarkiyat Mec.*, V, 95—133).

² Onun al-Mu'attıla hakkında bir risalesi için bk. 'Osman Yahya, *L'Oeuvre de Tirmidî* (*Melanges Louis Massignon*, Şam, 1957, III, 462, nr. 92).

³ W. Ivanov, *İmâm* (*IA, İslam âlemi tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lugatı*, İstanbul, 1951, V, 980-983, imâm ve imâmet hakkında çeşitli görüşler, kaynaklarla birlikte, gösterilmiştir).

⁴ Bk. yap. 83^b.

⁵ Aynı yer.

⁶ Aynı yer.

⁷ Bk. Metin, 83^b - 84^a.

zikri yer almaktadır¹. Bunu Peygamber'in, Ali'yi medh eden, onun mevkiini diğer müslümanlar arasında yükselten sözlerinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair görüşler² tâkip eder; nihayet söz Ali'nin, mezkûr Râfizî fırkası tarafından tenkit mevzuu edilen hareketlerinin izahına³ gelir ve Peygamber'in arkadaşlarının sırf dinî mülâhazalar altında Ebu Bekr'e itâat ettikleri fikriyle⁴ sona erer.

Acaba risâlede kastedilen fırka hangi Râfizî fırkasıdır? Buna kesin şekilde cevap vermek herhalde güçtür. Risâlenin iktibas edildiği kitabın elimizde bulunmayışı dolayısıyla, bunu tayin hususunda yapılacak şey, ilgili fırkaların imâmetini kabul ettikleri şahısların cedvelleri⁵ ile görüşlerinin mukayese edilmesi olacaktır ki, bu da bizi Râfizî fırkalarından olan al-Şâfiîye⁶, al-Muğîriya⁷, al-Karamîta⁸ ve Abu'l-Hasan al-Aş'ari'nin 24. Râfizî fırkası olarak kabul ettiği fırka⁹ arasında bir tercih yapmağa zorlamaktadır. Zira sadece bu fırkaların görüşleri içinde «Peygamber Ali'nin imâmetini nasla tayin etti» kaydına tesadüf edilmektedir. Tesbiti hususunda yardımcı olabilecek görüşlerin, burada pek fazla müessir olamayacaklarını kaydetmeliyiz: al-Hakim al-Tirmizî'nin risâlesindeki görüşlerle, mevcut kaynaklarda bulunan görüşlerin değişik ve az miktarda oluşları mukayeseye imkân bırakmamaktadır. Bu mübhem husus yanında hemen hatırlanabilecek ve fakat yine eldeki malzemenin izahına kâfi gelmediği bir diğeri de al-Hakim'in eserini kaleme almağa sevk eden iddia ile nerede ve ne zaman karşılaştığıdır.

Fakat burada, IV. asır başlarında (320 h.) vefat eden sûfîmizin sünî görüşü tesbit için bir reddiye kaleme alacak derecede bir Râfizî

1 Bk. Metin, 84^a - 84^b.

2 Bk. Metin, 84^b - 85^b.

3 Bk. Metin 85^b - 86^b.

4 Bk. Metin, 83^b - 87^a.

5 Diğer mezhepler tarihi müellifleri arasında bilhassa Abu'l-Hasan al-Aş'ari (aş. bk.)'nin mufassalca kaydettiği bu cedveller, Peygamber'le Ali arasındaki imâm tayini hususunu zikretmeden, "Ali, oğlu al-Hasan'ın imâmetini nasla tayin etti" ifadesiyle ve bazan doğrudan doğruya Muhammed b. al-Hanafiya veya Abû Hâşim 'Abd Allâh b. Muhammed b. al-Hanafiya (v. 98/716)'nin ve sonra kendisinden sonra imâm kabul edilenin zikriyle başlar. Onların Peygamber ile Ali arasında imâm vasiyyeti meselesini esasen kabul ettiklerini müdellelen söylemek mümkün değildir.

6 Bk. Abu'l-Hasan al-Aş'ari, *Maḳālāt al-islāmîyin* (nşr. H. Ritter, Wiesbaden, 1933), s. 17-18.

7 *Aynı eser.*, s. 23-24.

8 *Aynı eser.*, s. 26.

9 Abu'l-Hasan al-Aş'ari, *Maḳālāt al-islāmîyin*.

cereyanı ile karşılaştığını söylemek yersiz olmamalıdır. Bu bakımdan, biraz ileride, metindeki bazı görüşlerin anlaşılmasına da yardımcı olabileceği düşüncesiyle tarihî seyri içinde Râfizî cereyanından bahsetmek herhalde faydalı olacaktır.

Lügatta ¹ «terketmek, develeri otlakta başı boş salıvermek, atmak» mânâsındaki *rafz* yahut *rafaz* kökünden gelen, nisbesini *al-râfizî* olarak alan *rafiza* (çoğulu *ravafiz*), «arkalarında çobanın gözetlediği başıboş otlayan develere ve komutanlarını terkederek askere» denir. Burada *râfizî* kelimesinin, bugün, müslimin zıddı olarak, «dini reddeden, sapmış kimse» anlamında kullanıldığına işaret etmek lâzımdır ki, bunun, kelimenin lügat anlamı ile yakından ilgili olduğu meydandadır. Kelâm tarihi müelliflerinden sadece al-Malaî (ölm. 377/987)'de görülen bu kullanılış tarzı, diğerlerinden çok farklıdır (aş. bk.). Meselâ al-Nâşî (ölm. 293/905)² ve al-Navbahtî ³ (ölm. 310/922), Râfizâyı, al-Mugîra b. Sa'îd ⁴'in, kendisinden ayrılıp, Ca'far b. Muhammed ⁵ (ölm. 148/765)'in imâmetini kabul edenlere verdiği bir isim olarak kaydeder. Abu'l-Hasan al-Aş'arî (ölm. 324/935)⁶, bunun, Ebu Bekr ile Ömer'in imâmetini reddeden bir fırkanın (al-İmâmîya) ismi olduğunu kabul etmektedir. Önce de işaret edildiği üzere al-Malaî (ölm. 377/987)'nin istimali ise hayli farklıdır; ona göre Râfiza, dalâlette bulunan⁷, dini reddeden, islâmdan uzaklaşmış⁸ bir topluluktur. Al-Bağdâdî (ölm. 429/1037)'nin, içinde Zaydiya, İmâmiye, Kaysaniya ve ğulat'ın bulunduğunu kabul ettiği Râfizanın köklerini Ali devrine kadar çıkarmasında⁹ müfrit Ali taraftarlığını kast etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

¹ Bk. al-Cavharî, *aş Şihâh* (nşr. Ahmed 'Abd al-Ğafâr 'Attâr Mısır, 1377), III, 1078; İbn Manzûr, *Lisân al-Ğarab* (Beyrut, 1375), VII, 157; al-Fîrûzâbâdî, *al-Kâmûs al-muhîd* (Mısır, 1330), II, 331—332 (Mütercim Asım, *Kamus tercümesi*, İst., 1305, II, 1239); al-Zabîdî, *Tâc al-Ğarûs* (Bulak, 1317), V, 31.

² Bk. *Kitâb fîhi usûl an-nihal*, Bursa, Haraççı-oğlu kütüphanesi, nr. 1309, yap. 43a.

³ Bk. *Kitâb firak aş-şî'a* (nşr. H. Ritter, İstanbul, 1931), s. 54.

⁴ Al-Mugîra b. Sa'îd, Muhammed b. 'Abd Allâh b. Al-Hasan b. Al-Hasan b. 'Alî b. Abî Tâlib (v. 145/762)'i beklenen imam olarak kabul eden al-Muhammediya (bu fırka aynı zamanda Al-Mugîriya diye de anılır (*K. Firak aş-şî'a*, s. 55) fırkası adına davette kulunmuştu (bk. *at-Tabşîr*, s. 35); 'Abd Allâh b. al-Kasri tarafından öldürüldü (*aynı eser*, s. 55).

⁵ K. V. Zetterateen, *Cafer b. Muhammed* (IA, III, 7).

⁶ *Makâlât al-İslâmiyin*, s. 16-17.

⁷ *Kitâb at-tanbîh va 'r-radd 'alâ ah' al-havâ'*, (nşr. S. Dederling), İstanbul, 1936, s. 14.

⁸ *Aynı eser*, s. 19.

⁹ 'Abd al-Kâşîr al-Bağdâdî, *Kitâb al-fark bayn al-firak* (nşr. Muhammed Badr, Mısır).

İlk belirtilerine daha da önceleri tesadüf edilen imamet mevzuundaki hizipleşmeler¹, tarihi-siyâsî vukûatın gösterdiği üzere, Talha ve Zubeyr'in şehit edildikleri Cemel vak'asından² sonra değişik bir mahiyet almış, nihayet tahkîm³ olayında, bu siyâsî ve dinî mahiyeti ile, muşahhas olarak, ortaya çıkmıştı. Fakat daha ziyade lugavî mânasıyla beliren bu taraftarlık, ıstılâhî mânada bir birliği, 'Abd Allah b. Saba⁴ (ölm. 40/660)'in taraftarlarının ileri sürdükleri muhtelif aşırı fikirlerlerin⁴ yaşadığı bir hava içinde, bilhassa Ali'nin vefatından sonra kazanmağa başladı. Al-Hasan⁵'in, Muaviye ile yaptığı anlaşma, şiiileri muvakkaten teskin etmişti. Fakat vefatını müteâkip, Muâviye'nin Ali ve soyuna karşı giriştiği menfi siyaset kökünden kazınmasına imkân olmayan bu sevginin c'iddî bir tehlike teşkil edecek şekilde çalışmasını intac etmekten başka bir işe yaramamış oluyordu. Al-Husayn⁶'in aksi ısrarlara rağmen, tahakkukuna teşebbüs ettiği Irak seferinin doğurduğu Kerbelâ⁷ fâciası, şii âleminin, tesiri bugüne kadar devam eden en büyük hadisesi olmuştur. Hemen akabinde, Kûfe şiiilerinin intikâm uğruna teşkil ettikleri Tavvâbün (tövbe edenler) zümresinin Yazid b. Mu'âviya (v. 60-63/680-683)'nin ölümüne kadar hareketlerini gizliyerek (taqiyya) yaptıkları hazırlıklar, 'Ayn al-Varda⁸ de vâkî mağlubiyetten sonra, ancak al-Muhtâr (ölm. 68/687)⁹'in reisliği altındaki topluluklar içinde tamamlanma imkânını bulabileceklerdi.

Al-Muhtâr'ın Ali'nin oğlu Muhammed b. al-Hânâfiya¹⁰ (ölm. 82/601) adına yaptığı dâvet, kolayca taraftar kazanmakta gecikmedi. Biz-

¹ Peygamberin vefatının hemen akabinde, yerine geçecek şahsın tayini için, ayrı ayrı namzedleri müdafaa eden topluluklar, anladığımız manada mezheplerle mukayese edilemezlerse de, imâmet meselesine verilen ehemmiyeti gösterme bakımından dikkate değer. Öyle ki, bu ilk ihtilâf Al-Naybhî'yi, kitabına, buna dair uzunca bir kısım girmeğe sevk etmiş görünüyor (bk. *Kitâb jirak aş-şî'a*, s. 2 v.d.). Al-İsfarâ'ni'ye göre ise, islâm âleminde Peygamber'in ölüp ölmediği, nereye defn edileceği hakkındaki ihtilâflardan sonra gelen 3. ihtilâf mevzuudur (bk. *at-Tabşir ji'l-din*, nşr. Muhammed Zâhid b. al-Hasan al-Kavsari, Mısır, 1955) s. 25-26.

² Bk. Cl. Huart, 'Ali b. Abî Tâlib (IA, c. I, s. 307, ilgili kaynaklar gösterilmiştir).

³ Hadisenin vukuu için bk. G. Levi Della Vida, Hâriciler (IA, V, 232-233).

⁴ M. Th. Houtsma, 'Abd Allâh b. Saba (IA, c. I, s. 40); Dr. Yaşar Kutluay da, *İslâm mezhepleri ile yahudî mezhepleri ve mukayeseleri* adlı eserinde (doçentlik tezi, basılmamış), Abdullah b. Saba'nın tesirlerini etraflıca incelenmekte ve buna büyük bir ehemmiyet vermektedir (s. 40 v.d.).

⁵ H. Lammens, al-Hasan b. 'Ali (IA, c. V, s. 308-309).

⁶ A. Ateş, Hüseyin (IA, c. V, s. 633-637).

⁷ E. Honigman, *Kerbelâ* (IA, IV, 580-581; hâdise ile ilgili kaynaklar orada gösterilmiştir).

⁸ Mükrimin Halil Yınanç, *Ayülvürde* (IA, I, 74).

⁹ G. Levi Della Vida, Muhtar (IA, VIII, 513-515).

¹⁰ Fr. Buhl, *Muhammed b. al-Hanefige* (IA, VIII, 478-479).

zat kendisinin Küfe vâlisi 'Abd Allah b. Muṭî^{c1} (ölm. 73/692)'e ve komutanı İbrahim b. al-Aştar²'in 'Ubayd Allah b. Ziyād (v. 67/686)'a karşı kazandıkları başarılar bunun için kâfi gelmişti. Fakat dâvet, Ali taraftarlarını da ikiye ayırmış bulunuyor, böylece al-Kaysâniya³ ve al-İmâmiya⁴ fırkaları ilk olarak tarih sahnesine çıkıyorlardı⁵.

Mezheplerin düşünce tarihinde bu yıllar, birçok yeni görüşlerin ortaya çıkışı yönünden pek mühimdir. Önce de işaret edildiği gibi, 'Abd Allah b. Saba' (v. 40/660) taraftarlarının, Ali⁶, bida'⁷, tenâsuh⁸, ric'at⁹ v. s. hakkındaki fikirlerinin biraz değişik şekillerle Kaysânîya ve İmâmîya toplulukları arasında intişarı hemen hemen bu yıllarda görülür.

Al-Muhtar'ın ölümü (68 /687), vaziyeti tamamiyle değiştirmiş bulunuyordu: Bu sefer Ali taraftarları arasında, içten, kalbi bir bağlılığın yayılması, al-Haccâc'ın eşsiz şiddetteki siyasetine karşı yapılabilecek tek şey olmuştu. Nihayet bütün bu tazyik ve şiddet hareketlerine rağmen, bu içten içe hazırlanış, takiyya görüşünü kabul etmeyen Zayd b. 'Alî'nin başında bulunduğu bir huruc hareketiyle ortaya çıkıyordu: Râfızilerin tarih sahnesinde ilk görünüşlerini Zayd b.

1. G. Levi Della Vida, *Muhtar* (IA, VIII, 514—515).

2 Aynı makale, s. 514—515.

3 C. Van Arendonk, *Keysâniye* (IA, VI, 634—635, fırkanın ortaya çıkışına ve görüşlerine ait kaynaklar gösterilmiştir).

4 Mezhepler tarihi müellifleri, bu sıralarda ortaya çıkan al-İmâmîya grubu içinde 10'nu aşkın fırka ismi zikretmektedirler, bk. 'Abd al-Kâhîr Al-Bağdâdi, *K. al-Fark bayn al-firak*, s. 38—3; Al-İsfarâ'îni, *K. at-Tabşîr*, s. 30, 38 v.d.; al-Malaṭî ise bu guruba daha geniş bir açıdan bakmakta (bk. *K. at-Tanbîh* s. 14 v.d.), ona Sabâ'îya, Çarâmiṭa v.s.'yi idhal etmektedir. Ayrıca bk. *K. al-İntişâr* s. 98 ve Abū Muḥammed 'Osmân al-Hanafî, *al-Firak al-muftarika* s. 30 ve 34-5.

5 Bk. 'Abd al-Hasib Taha Hamîda, *Atab aş-şî'a* (Mısır, 1953), s. 40 v.d.d.

6 'Ali hakkında muhtelif görüşler için bk. Cl. Huart, *Ali* (IA, I, 308—309).

7 Bida'⁷'nin caiz olup olmayacağı hususunda ihtilafa düşen Râfızîler, Allah'ın bir an, bir şey yapmak isteyip, kendisine daha iyi görünen diğeri dolayısıyla onu yapmadığını (yapmayacağını) kabul ederler. Nitekim onlara göre, Allah bir şeriatî emr eder ve sonra onu nesh eder. Ancak bunu insanların bilmemeleri lazımdır. Fakat bazıları bu şartı da kabul etmezler. Bazı Râfızîlerin ise, bida'yı kabul etmedikleri görülmektedir (bk. *Maḳalat al-İslamîyîn* s. 33; *K. al-İntişâr*, s. 93, 99, 112).

8 Râfızîler umumiyetle ölümlerin, kıyamet gününden önce (*Maḳ.* s. 46) dünyaya döneceklerini kabul ederler; ancak çok aşırı gidenler (ahl al-ğuluvv), kıyameti ve âhireti inkâr ederler; onlara göre, suretler içinde dolaşan ruhlardır. İyilik eden bir kimsenin ruhu kendisine zarar erişemeyecek bir cesede nakledilir, v.s.; dünya ilelebat böyle devam eder (aynı eser, s. 46). Ayrıca bk. *K. al-İntişâr*, s. 96, 99, 112.

9 Ali'nin ahfadından olan Zayd b. 'Alî'nin hayatı ve hakkındaki fikirler için bk. *EI*, IV, 1260-1.

‘Ali’nin¹ hurucu esnasında gösteren rivayetler ne yazık ki ne onların tarihte zuhurunu ve ne de Zayd b. ‘Ali’nin isyanı sebebini ve vukuunu, tam bir açıklıkla, ortaya koyabilecek durumdadır. Kaynakların² mezhebin doğuşunu bu burûc hadisesi sırasında görmede ittifak etmeleri dolayısıyla buna kısaca temas etmek faydalı olacaktır. Seleflerine nisbetle hadiseye daha çok ehemmiyet vermiş görülen Muḥammad at-Ṭabarî (ölm. 310/922), tarihinde, Zayd b. ‘Ali’nin tutumuna ve huruc sebebine dair ayırdığı³ kısmında³ onu mütecaviz rivayet vermektedir. Bu rivayetler bize devletin tutumunu tasvip etmeyen⁴ Zayd b. ‘Ali’nin Hişâm b. ‘Abd al-Malik ve vâlileri tarafından devamlı olarak takip ve izâcına⁵ rağmen, kendisini bir türlü bırakmayan Kûfelilerin ısrarlarına⁶ boyun eğmeğe mecbur kaldığını göstermektedir. Şîa cemaatlerine karşı tutumunda, sefeli Hâlid al-Kasri’den⁷ pek de geri kalmayan yeni vali Yûsuf b. ‘Omar’a, hoşla gitmeyen hareketlerinden dolayı beslenen husûmet, ısrarlar üzerine Kûfe’ye dönen Zayd b. ‘Ali’ye burada birkaç aylık bir ikameti sırasında hayli taraftar kazandırmış görünmektedir. Fakat şehadetiyle nihayet bulan hurûc hadisesinde bunlardan istifade

¹ al-Ya‘kûbî (v. 284/897), *Târîh al-Ya‘kûbî* (Necf. 1358), III, 65—66; ad-Dînavarî (v. 290/1902), *K. al-Aḥbâr at-tivâl* (nşr. Vladimir Guirgass, Leyden, 1888), s. 315, at-Ṭabarî (310/922) ‘ye nazaran, pek az malumat vermektedirler.

² Bk. II/III, 1667-1668 (nşr. De Goeje); c. V, s. 481-497 (Mısır tab.).

³ Nitekim Zayd b. ‘Ali, kendisi ile ‘Abd Allah arasında, Hâlid b. ‘Abd al-Malik tarafından kurulan mecliste, Hâlid’e, Abû Bakr ve ‘Omar’ın böyle bir harekette bulunmadığını ifade etmiş (Ṭabarî II/III, 1673) ve yine aynı mecliste “ey Kureyş topluluğu, bu (islâm) din(i) gitmiştir. Fakat asil kimseler gider mi? Vallahi kavmin dini gidecek ve (fakat) onların eserleri gitmeyecek” (aynı yer) diyordu. Ayrıca bk. Zayd b. ‘Ali’nin kendisinininden Abû Bakr ve ‘Omar hakkında görüşünü bildirmesini isteyen gurup reislerine karşı söyledikleri.

⁴ Bu hususta mufassal malumat için bk. Tab., II/III 1668—1670; 1670—1671, 1678; *Târîh al-Ya‘kûbî*, III, 65-66. Ayrıca bk. al-Ṭabarî II/III, s. 1338-70, 1670-1671, 1678; Zayd b. ‘Ali, hilâfet mevzuunda, Hişâm’a: İsmâ‘îl ile İshâk’a da işaretle, annelerin büyük bir rolü olacağını telmihte bulunmuştu (al-Ya‘kûbî, *Târîh*, III, 65).

⁵ Nitekim o, halifenin devamlı baskıları altında, Medine’ye mütevecihen hareketle Kadisiye’ye gitmiş (bk. al-Ṭabarî II/III, 1676-1677), fakat devamlı ısrarlar karşısında geri dönmüştür (bk. al-Ṭabarî II/III, 1677, 1679, 1680; al-Mas‘ûdî, *Murûc al-zahab* nşr. C. Barbier de Meynard c. V, s. 470; İbn Tıktakâ, *al-‘aḥrî* (nşr. H. Derenbourg), s. 180.

⁶ İcraatı için bk. F. Wellhausen, *Arap devleti ve sukutu*, s. 154. v.d. (terc. Fikret Işıltan), Ankara, 1933. Nitekim o, al-Mugîra b. Sa‘id’i (İbn Hâzım, *K. al-Faşl fi’l-milal*, IV, 184; al-Navbahtî; *K. Firaḳ al-şîa*, s. 55; Nannan b. Sam‘ân’ı (İbn Hâzım, *aynı eser*, IV 185; al-Aş‘ari, s. 5, 8, al-Şahrîstânî, *K. al-Milal*, nşr. W. Cureton, Leipzig, 1923, 114), ve ‘Umayr ? al-Tabbân’ı (İbn Hâzım, *K. al-Faşl*, IV, 186) öldürtmüştü.

⁷ O da, Maşûr al-Mastir al-‘İlî’yi (İbn Hâzım, *K. al-Faşl*, IV, 185) öldürtmüştü. Zayd’e karşı davranışını gösteren bir rivayet için bk. al-Ṭabarî, s. 1967.

edemedi. Kûfelilerin kendisine müteaddit kereler hatırlatılan vefasızlıkları tecelli etmiş, kendilerinden hurûctan önce biat almışken, tam hareket esnasında reislerden biri gurubun Abū Bakr ve 'Omar hakkındaki görüşünü bildirmesi isteği ile karşılaşmıştı. Reisleri böyle bir harekete sevk eden şeyin ne olduğu hakkında kesin bir açıklama yapmak şimdilik güçtür. Bunun karşı tarafın bir hilesi veya bizzat kendi içlerinden değişik niyetli bazı kimselerin bir tertibi olması ihtimali düşünülebilirse de, belirsiz ve tam mânasiyle ikna edici olmaktan uzaktır. Zayd b. 'Ali'nin, karşı tarafın kendisinin görüşünü bildirmesi isteği karşısında soğuk kanlı davrandığı görülmektedir¹: «... âilemden, o ikisinden (Abū Bakr ve 'Omar) teberri eden ve haklarında kötü şey söyleyen hiçbir kimse işitmedim».

— Şu halde niçin bu âilenin intikamını almak istiyorsun ? Onlar sizin iktidarınıza karşı hücum etmediler mi ? Onu sizden zorla almadılar mı ?

— (Bil'akis) saydıklarımız arasında söyleyebileceğim en güç şey, bizim (diğer) insanlar arasından, Allah'n elçisinin iktidarına en fazla hak sahibi olduğumuzdur. Kavim bizim için istihkak davası açtı, bizi savundu ve (fakat) bu bizim nezdimizde onları kâfir saymaya kadar varmamıştır ; onlar (idarenin) baş (ın) a geldiler, insanlar arasında âdil oldular, Kitap ve sünnetle hareket ettiler.

— Bunlar sana zulm etmemiş iseler, niçin (şimdi) sana zulm etmekte ? Niçin halkı, sana zulm etmemiş olan bir toplulukla harb etmeğe dâvet ediyorsun ?

Zayd nihayet dayanamadı :

— Bunlar, onlar gibi cahiller, bunlar bana, size ve kendi nefislerine karşı zalimce hareket ediyorlar. Biz sizi Allahın Kitabına Peygamberin sünnetine, sünnetlerin canlandırılmasına ve bid'atların söndürülmesine davet ediyoruz. Eğer bana icabet ederseniz, saadete erersiniz, eğer ictinap ederseniz, ben size vekil olmayacağım.

Bunun üzerine reisler, bîatlarını bozarak, Zayd'in yanından ayrıldılar² ve : “ (Bu) imam (ın hükmü) geçti, Ca'far b. Muhammed bugün babasından sonra bu işe daha çok hak sahibidir, Zayd b. 'Alî'yi takip etmeyeceğiz. O imam değildir,,³ dediler. Bu hadise üzerine Zayd onları Râfıza

¹ Bk. al-Tabarî, II/III, 1699-1700.

² Aynı eser, s. 1700 ; al-Aş'ari, *Makālāt*, s. 65.

³ Bk. al-Tabarî, II/III, 1700.

diye adlandırdı. Burada Zayd b. 'Ali'nin daha ziyade kelimenin lügavî anlamıyla ilgili olarak kendisini terk edenlere verdiği bu isimin zamanla mânasının genişlemesi ile burada terke sebep olan imamet mevzuu dışında, diğer dini hususlarda sünnî görüş dışına çıkanlara verildiği zikredilmelidir¹. al-Ḥakim al-Tirmizî'nin de, kökleri işte bu ilk Râfizilere giden böyle bir fırkanın iddiaları karşısında kaldığı kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklarda, Zayd b. 'Ali'den ayrılan ve ilk olarak Râfıza reislerden müteşekkil topluluğun kimler oldukları hakkında açık bir kayda tesadüf edilemiyor. Ancak burada, müphem de olsa, al-Navbahtî'nin bir kaydına² temas etmeden geçmemeliyiz. Bu kayda göre, imâmetin 'Ali b. Abi Tâlib'de olmasını farz olarak kabul eden alevî şii'ler (al-şî'a al-'alaviya), al-Ḥusayn'in şehadetinden sonra kendi aralarında ayrılmışlar, içlerinden al-Sarhûbiya diye anılan bir fırka, "Ali'nin, Peygamberden sonra, insanların en üstünü olduğunu kabul eden iki şii fırka ile beraber, Zayd b. 'Ali'nin hurûcuna iştirak etmişlerdir. Bunların hepsi al-Zaydiyya diye adlandırılmışlardır".

Görüldüğü üzere, kayıt açık olmamakla beraber, Zayd'den teberri eden iki fırkanın bu mezkûr iki fırka olması ihtimalini düşündürebilmektedir. Burada ayrıca, bu iki fırkanın hayli kalabalık olduklarını da tahmin etmeliyiz. Zira aksi halde, muahhar mezhep tarihleri müelliflerinin ve husûsiyle Rafizîleri tasnif hususunda, al-Ḥakim al-Tirmizî ile hemen hemen aynı yıllarda ölmesi dolayısıyla tercih ettiğimiz Abu'l-Ḥasan al-Aş'ari'nin al-Râfıza adı altında verdiği kabarık listeyi, sadece zamanla vaki inkişafı ile izah etmemiz güçleşirdi.

Muhtelif fırkalara dair verdiği faydalı mâlûmatta teferruata inebilen al-Aş'ari şîanın üç büyük grubundan (al-Ġaliya, al-Rafiza, al-Zaydiyya) biri olarak kabul ettiği Râfıza içinde yirmidört fırka ismi vermektedir ki, sırasıyla şunlardır: 1. al-Ķat'îya³ (s. 17-18), 2. al-Kaysânîya⁴ (s. 18), 3. al-Kaysânîya'den birinci fırka⁵ (s. 18), 4. al-

¹ Bk. al-Malati, *agn. esr.*, s. 14, 19.

² Bk. *K. Firak al-şî'a*, s. 49.

³ Muhammed b. al-Ḥasan'ı beklenen imâm (al-imam al-muntazar) olarak kabul eden fırka; ayrıca bk. al-Malati, *K. at-Tanbih*, s. 26; *al-Fark bayn al-firak*, s. 47, *al-Tabsir*, 42.

⁴ Al-Muhtâr'ın, 'Ali b. al-Ḥusayn'in intikâmını almak için, Muhammed b. al-Hanafîya adına yaptığı dâvet üzerine etrafında toplananlar olup, onpir fırkadır. al-Muhtâr'a Kaysân denildiği için Kaysânîya ismini almışlardır (al-Aş'ari, *MaĶâlât*, s. 18; *al-Fark bayn al-firak* s. 27).

⁵ 'Ali b. Abi Tâlib'in, oğlu Muhammed b. al-Hanafîya'nın imametini nasla tâyin ettiğini kabul eden fırka.

Kaysāniya'den ikinci fırka ¹ (s. 19); 5. al-Karbīya ² (s. 19), al-Kaysāniya'den dördüncü fırka ³ (s. 20), 7. al-Kaysāniya'den beşinci fırka ⁴ (s. 20), 8. al-Kaysāniya'den yedinci fırka ⁵ (s. 20), 9 al-Kaysāniya'dan sekizinci fırka ⁶ (= al-Rāvandiya : al-Razāmiya, Abu Muslimiya, s. 21-22), 10. al-Ḥarbīya ⁷, 11. al-Bayāniya ⁸ (s. 23), 12. al-Kaysāniya'den onbirinci fırka ⁹ (s. 23), 13. Al-Mugiriya ¹⁰ (s. 23), 14. Râfizanın ondördüncü fırkası ¹¹ (s. 24), 15. Râfiza'nın onbeşinci fırkası ¹² (al-Husayniya, al-Muhammediya, s. 24-25), 16. al-Nāvūsiya ¹³ (s. 25), 17. al-İsmā'iliya ¹⁴ (s. 26), 18. al-Karāmiya ¹⁵ (s.

¹ İmâmetin 'Ali, Hasan, Husayn tarikiyle. Muḥammed b. 'Ali'ye geçtiği kabul eden fırka.

² Muḥammed b. 'Ali'nin Razvâ dağında hayatta olduğunu kabul eden Abū Karb al-Zarir'in taraftarların fırkası, bk. ayrıca, *al-Tabşir*, 35.

³ Muḥammed b. al-Ḥanafiya'nin 'Abd ai-Malik b. Marvân'a biat etmemek için Razvâ dağına yerleştirildiğini ileri süren fırka.

⁴ Muḥammed b. al-Ḥanafiya'den sonra oğlu Abū Hâşim 'Abd Allāh b. Muḥammed'i imam olarak kabul edenler.

⁵ Abū Hâşim 'Abd Allāh b. Muḥammed'in imameti kardeşi al-Hasan b. Muḥammed'e vasiyet ettiğini kabul eden fırkadır ki, Muḥammed b. al-Ḥanafiya'nin ric'atini iddia ederler.

⁶ Hilâfeti Abū Ca'far al-Manşūr'a kadar götüren fırka ki, bunlar ar-Rāvandiya diye de anılırlar. Sonları Abū Muslim hakkında fikir ihtilafına düşerek, ikiye ayrıldılar : Abū Muslim'in öldürüldüğünü kabul eden al-Razamiya ve onu hayatta kabul eden Abū Muslimiya.

⁷ Abū Hâşim 'Abd Allāh b. Muḥammed al-Ḥanafiya'nin 'Abd Allāh b. 'Amr b. Ḥarb'i imam olarak tâyin ettiğini kabul eden fırka, ayrıca bk. *al-Tabşir*, s. 35.

⁸ Abū Hâşim 'Abd Allāh'ın, Bayân b. Sam'an al-Tamimi'ye imameti vasiyet ettiğini kabul eden fırka. Ayrıca bk. *al-Tabşir*, 35.

⁹ İmâmetin Abū Hâşim 'Abd Allāh b. Muḥammed b. al-Ḥanafiya'dan sonra 'Ali b. al-Husayn b. 'Ali'ye geçtiğini kabul eden fırka.

¹⁰ İmâmetin Muḥammed b. 'Ali b. al-Husayn tarafından al-Mugirā b. Sa'id'e vasiyet edildiğini kabul eden fırka. Bk. *al-Tabşir*, 39.

¹¹ Al-Muğira b. Sa'id'in imametini kabul etmeyip, Abū Ca'far Muḥammed b. 'Ali'den sonra Muḥammed b. 'Abd Allāh b. al-Hasan'ı imam olarak kabul eden fırka.

¹² Abū Ca'far Muḥammed b. 'Ali'nin imametini Abū Manşūr'a vasiyet ettiğini kabul eden fırka. Sonra iki fırkaya ayrılmışlardır : Al-Husayniya ki, Abū Manşūr'un imâmeti oğlu al-Husayn b. Abi Manşūr'a vasiyet ettiğini kabul edenler, al-Husayniya, ve Muḥammed b. 'Abd Allāh b. al-Hasan'ın imametini kabul edenler : al-Muhammediya.

¹³ Muḥammed b. 'Ali'nin oğlu Ca'far b. Muḥammed'i imâmete nasla tayin ettiğini kabul eden fırka ki, reisleri 'Aclān b. Nāvūs'a nisbetle bu ismi alırlar. Ayrıca bk. *al-Tabşir*, s. 40.

¹⁴ Ca'far b. Muḥammed'in ölümünden sonra oğlu İsmā'il'in imametini kabul edenler, b. K. *al-Tanbih*, s. 25, *al-Tabşir*, s. 41.

¹⁵ Ca'far b. Muḥammed'in oğlunun oğlu Muḥammed b. İsmā'il'in imametini nasla tâyin ettiğini kabul eden fırka, bk. K. *al-Tanbih*, s. 15.

26), 19. al-Mubārakiya¹ (s. 26), 20. al-Sumaytiya² (s. 27), 21. al-^cAmmāriya³ (= al-Fathīya; Al-Zarrāriya = al-Tamimīya, s. 27-28), 22. al-Vākifa⁴ (= al-Mamtūra, s. 28-29), 23. Aḥmed b. Mūsā'nın imametini kabul eden fırka (s. 29-30), 24. Muḥammed b. al-Ḥasan'ın imametini kabul eden fırka (s. 30).

Sûfimiz, bu muhtelif Râfizî fırkaları⁵ içinde, yukarıda da işâret edildiği gibi muhtemelen al-Ḳat'īya, al-Mug'irīya, al-Ḳarāmiṭa ve 24. Râfizî fırkasından birinin «Peygamber, hilâfeti Ali'ye vasiyet etmiş ve bunu ümmete, namaz ve zekâtı farz kılışı gibi farz kılmıştır» iddiasını ele alır, onlara merfûz bir takım sorular sorar, verilecek cevaplardan çeşitli ihtimallerle yeni yeni sorular hazırlar, görüşlerini âyet ve hadislerle takviye ederek onları fikrini kabul etmeğe mecbur eder.

— Eğer onlara «Peygamber bunu, namaz ve diğer farzları emr ettiği gibi emretti değil mi?» denildiği zaman, «evet» derlerse, şöyle denilmeli:

— Müslümanlara ne oldu da, namaz ve zekâtı kabul ettikleri gibi, bunu kabul etmediler: bunu yok mu ettiler, yoksa haberi mi olmadı veya kasden mi terkettiler?

Bu durumda eğer, «evet kasden yaptılar» derlerse, o zaman şöyle denilmeli:

— Eğer Muhâcirûn ve Ensâr, Allahın farz ettiklerinden birini inkâr etselerdi, küfr etmiş olurlardı, değil mi? Bu durumda, «evet» derlerse, o zaman da şöy denilmeli:

— Nasıl olur? Ebu Bekr'e biat edip, Ali'ye etmeyerek Rab-larına küfretmiş olmadılar mı? Ömer'in hilafeti mevzuunda, Ebu Bekr'e nasıl uydular? Halbuki bu şekilde, Ali'ye biat hususunda, Peygam-ber'in isteğine karşı gelmiyorlar mı? yahut Ebu Bekr'e daha çok meyl

¹ Al-Mubārak adlı bir reislerine nisbetle bu ismi alan bu fırka mensupları Ca'far b. Muhammed'in imâmeti oğlu ismâ'îl'e ve onun da oğlu Muhammed b. İsmâ'îl'e vasiyet ettiğini kabul ederler. Bk. *al-Farḳ bayn al-firak*, s. 47; *al-Tabşîr*, s. 42.

² Yaḥyâ b. Abi Sumayt adlı reisleri dolayısıyla bu ismi alan bu fırka imâmetin Ca'far b. Muhammed'den sonra Muhammed b. Ca'far'a ve ondan da oğullarına geçtiğini kabul eder, bk. *al-Tabşîr*, s. 41.

³ ^cAmmār adlı reislerinden dolayı kendilerine ^cAmmāriya denilen ve ^cAmmār'ın eḡik bacaklı oluşu dolayısıyla al-Fathīya ismini de alan bu fırka imâmetin Ca'far b. Muhammed'den sonra ^cAbd Allāh b. Ca'far'e geçtiğini kabul eder. Al-Zarrāriya bu fırkanın bir koludur ki, at-Tamm'm'ya diye de anılır, bk. *at-Tabşîr*, s. 41 ve 42.

⁴ İmâmetin Ca'far b. Muhammed'den sonra, oğlu Mūsā b. Ca'far'a geçtiğini kabul edenlerdir. Muhâliflerinden bazıları bu fırkayı al-Mamtūra diye de tesmiye ederler.

⁵ Mezhepler tarihi kitaplarında zikr edilen diğer Râfizî fırkaları arasında şunlar da vardır: al-İshākiya (Abū Muhammed ^cOtm'n b. ^cAbd Allāh al-Ḥanafî, *al-firak al-*

etmiş olmuyorlar mı? Oysa ki Allah, Kur'an'ında, onları -sizin iddia-nızın aksine— medh etmiş bulunuyor¹.

İmdi nasıl olur da bir kimse Allah'ın medh ettiği bu kimselerin yanlış hareketlerini tasvip edebilir? Onlar Peygamber'in «Benim ve benden sonrakilerin, hulefâ-yi râşidîn yolundan gitmelisiniz»² «Benden sonra Ebu Bekr ve Ömer'e iktidâ ediniz»³ şeklindeki sözlerini işitmişlerdir. Peygamber'in bu ve benzeri sözleri, kendisinden sonra Ebu Bekr ve Ömer'e uyulması gerektiğini ifade etmektedir. Hiçbir kimsenin, Peygamber'in «Bunu yapmadan ey müslüman topluluğu, korkunuz» sözüne dayanarak, Ali'yi kendisine halef tayin ettiğini iddia etmeğe selâhiyeti yoktur.

Ancak burada, Peygamberin, şîa'nın Ali'nin imameti hususunda delil olarak ileri sürdükleri «Kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır»⁴ sözünü doğru bir şekilde anlamak gerekmektedir. Aksi

muftarika bayna ahl az-zayğ va 'z-zandaka, nşr. Dr. Yaşar Kutluay, Ankara, 1961, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, no. XXXIII, s. 34); *Ahl Kum K. al-Tanbîh*, s. 26; *al-Bakiriya, K. al-fark bayn al-fırak*, s. 45; *al-Bâtriya, aynı eser*, s. 24; *al-Tanê-sûhiya, al-Firak al-muftarika*, s. 38-39; *K. at-Tanbîh*, s. 17; *Al-Cannaḥiya, Talbîs İblîs*, s. 98; *al-Cârudiya, K. al-fark*, s. 22; *K. at-Tanbîh*, s. 18 *at-Tabşîr*, 32; *al-Ca'fariya*, s. 26; *al-Hulûliya, K. at-Tanbîh*, s. 18; *al-Hattâbiya, al-Firak al-muftarika*, s. 41-42; *al-Zammâmiya, Talbis*, s. 98; *az-Zaydiya, al-Firak al-muftarika*, s. 52; *as-Sam'aniya, K. al-Tanbîh*, s. 18; *as-Sulaymâniya* yahut *al-Caririya, K. al-Fark*, s. 24; *al-Tabşîr* 33; *al-Saba'iyâ, al-Firak al-muftarika*, s. 40-41; *K. al-Tanbîh*, s. 14; *al-Sahâbiya, al-Firak al-muftarika*, s. 37-38; *al-Şarîkiya, al-Firak al-muftarika*, s. 33; *Aş-Şaytâniya*, s. 53, *al-Tabşîr*, s. 43; *al-Fark*, s. 53; *al-Ġâliya (Saba'iyâ'den), K. al-Tanbîh*, s. 14; *al-Gurâbiya, al-Firak al-muftarika*, s. 32-33; *al-Kâmiliya, al-Firak al-muftarika*, s. 31-32, *al-Fark*, s. 39; *at-Tabşîr*, s. 38; *al-La'iniya, al-Firak al-muftarika*, s. 39-40; *al-Muhammediya, al-Fark bayn al-fırak*, s. 42, *at-Tabşîr*, s. 39; *al-Muhtâriya, K. al-Tanbîh*, s. 18; *al-Mufavvîda, al-Firak al-muftarika*, s. 43, *Tablis*, s. 98; *al-Manşûriya, al-Firak al-muftarika*, s. 41; *al-Mûsaviya, K. al-Fark*, s. 46, *al-Tabşîr*, 41; *an-Nasabiya, al-Firak al-muftarika*, s. 43; *al-Hişâmîya, K. al-fark*, s. 47, *K. al-Tanbîh*, s. 19-25 42; *al-Yûnusiya, K. al-Firak*, s. 52.

¹ Al-Hakim al-Tirmizî burada Kur'an'ın IX, 100 (Muhacirlerle Ensâr'dan ilk gelenler, ve onlara güzellikle tâbi olanlar . . Allah onlardan memnun olmuştur) ile LIX 8 (Fay) hieret eden, Allah'tan bir fazl ve hoşnutluk ararken yurtlarından ve mallarından mahrum edilenleredir, onlar sadıktırlar.) ayetlerini zikreder.

² Hadis için bk. İbn Mâca, *Sunan* (nşr. Muhammed Fu'ad 'Abd al-Bâkî, Mısır, 1372/1952), s. 16, bâb 6, hadis 42.

³ Bk. *Şaḥîḥ al-Tirmizî bi şarḥ al-imâm İbn al-'Arabî* (Mısır, 1934), XIII, 129; *Abû 'Osmân 'Amr b. Bahr al-Cahiz, K. al-'Osmâniya* (nşr. 'Abd as-Salâm Muhammed Harun, Mısır, 1374/1955), s. 135.

⁴ Hadis için bk. Ahmed b. Hanbal, *al-Musnad* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Mısır, 1368 - 1372 / 1949 - 1953), c. II, s. 57; c. II, s. 195; *al-Tirmizî, Sunan*, XIII / 165; *al-Munavi, Fayz al-Kadir* (Mısır, 1356-1357 / 1938), IV/217; *al-Cahiz, K. al-'Osmâniya*, s. 134. Şîilerin umümiyetle Peygamberden sonra Ali'nin halife olması lüzumuna dair

halde, Ali'nin, Ebu Bekr ve Ömer'i kendisinden üstün tutuşunu izah edemeyiz. Peygamber, kendisinden sonra olacak karışıkları ve bunları giderme yolunu önceden bilmişti. "Rabbimden onların şecâatlerini (ba's) kendi aralarına koymalarını istedim, fakat beni bunu (istemeden) menetti" diyen Peygamber, bir iş sırasında kendisine "halife bırakmıyacak mısın?" diye sorulduğu zaman, "Eğer Ebu Bekr'i seçerseniz onu Allah'ın işinde güçlü, kendi nefesine karşı zayıf; Ömer'i seçerseniz sizi doğru yola götüren bir hâdi olarak bulursunuz" demişti. İşte Peygamber, Ali'den bir fırkânın teberri edeceğini, Ahl al-Nahr'ın tahkim olayından sonra yaptığı gibi ona türlü kötü şehadetlerde bulunacağını bilmişti. Nitekim onların bakiyeleri bugün, aynı şeyi yapmaktalar. Bu bakımdan Peygamber'in "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır" sözünü ondan teberri etmek isteyenler için (dışına çıkılmaması gereken) bir velâyet olarak kabul etmelidir.

Ali, bütün bu hareketlere rağmen, onları kendisinden teberri etmeğe davet etmiştir. Zira o bir velidir, hiç bir kimsenin ondan teberri etmesi doğru değildir. O aynı zamanda her müminin velisidir.

Burada al-Hakim al-Tirmizi'nin veli ve velâyet kelimelerini kullanımına temas etmek lazımdır. Lugatta¹ *valâyat*, *valâ'* masdarından gelen *valî*², «dost, yardımcı, seven, arkadaş, bir yağmurun arkasından yağın yağmur, reis» mânalarına gelir. Kelimenin «Allah'ın kendisine üstün meziyetler bahsettiği kimse, Allahın yakını» mânası, «onun dost olma, yardım etme» anlamı ile yakından alâkalıdır. Tasavvuf tarihinde, bu hususta yazdığı *K. Hatm al-avliya*³ adlı kitabıyla haklı bir şöhet

delil olarak ileri sürdükleri bu hadis, al-Baķillāni'ye göre, sadece Peygamber'in kendisine ve Ali'ye olunmasını ifade etmektedir (bk. *al-Tamhîd ji'l-radd ʿala'l-mulhida al-muʿattila va'l-rāfizā* . . ., nşr. Maḥmūd Muḥammed al-Hāziri, Muhammed ʿAbd al-Hadī Abū Ridā, Kahire, 1966/1947), s. 167-168. Bu sözün, diğer sahabe arasından Ali'ye tahsisini ise, Peygamber'e, Ali'den teberri edileceğine dair gelmiş olabilen bir habere binaendir (aynı eser, s. 173); al-Baķillāni, nifāk ve dalālat ehline sorulmalı (diyor): eğer Peygamber, bu sözle Ali hakkında nassı kasdeylemişse, niçin "Bu, sizin benden sonra kendisine itâat etmeniz gereken imamınızdır, onu dinleyiniz ve emirlerine itaat ediniz" dememişse, vehm ve şüpheyi kaldırmış olsun? Onların (dâlâlette olanların) kabul ettikleri her şey hakkında soru sordukları şeyler bir cevaptır (aynı eser).

¹ Bk. al-Cavharî, *al-Şihāh*, VI, 2528-30; İbn Manzūr, *LʿA*, XV, 406-411; al-Zabîdî, *Tāc al-ʿarus*, X, 398-9; al-Fîrūzâbâdi, *al-Kāmūs* (*Kamus terc.*, IV, 1223).

² Bk. Carra de Vaux, *Walî* (*El*, IV, 1168-1170; burada kelimenin lugavî manaları ve bir tasavvuf tâbiri olarak kullanışı etraflıca incelenmiştir).

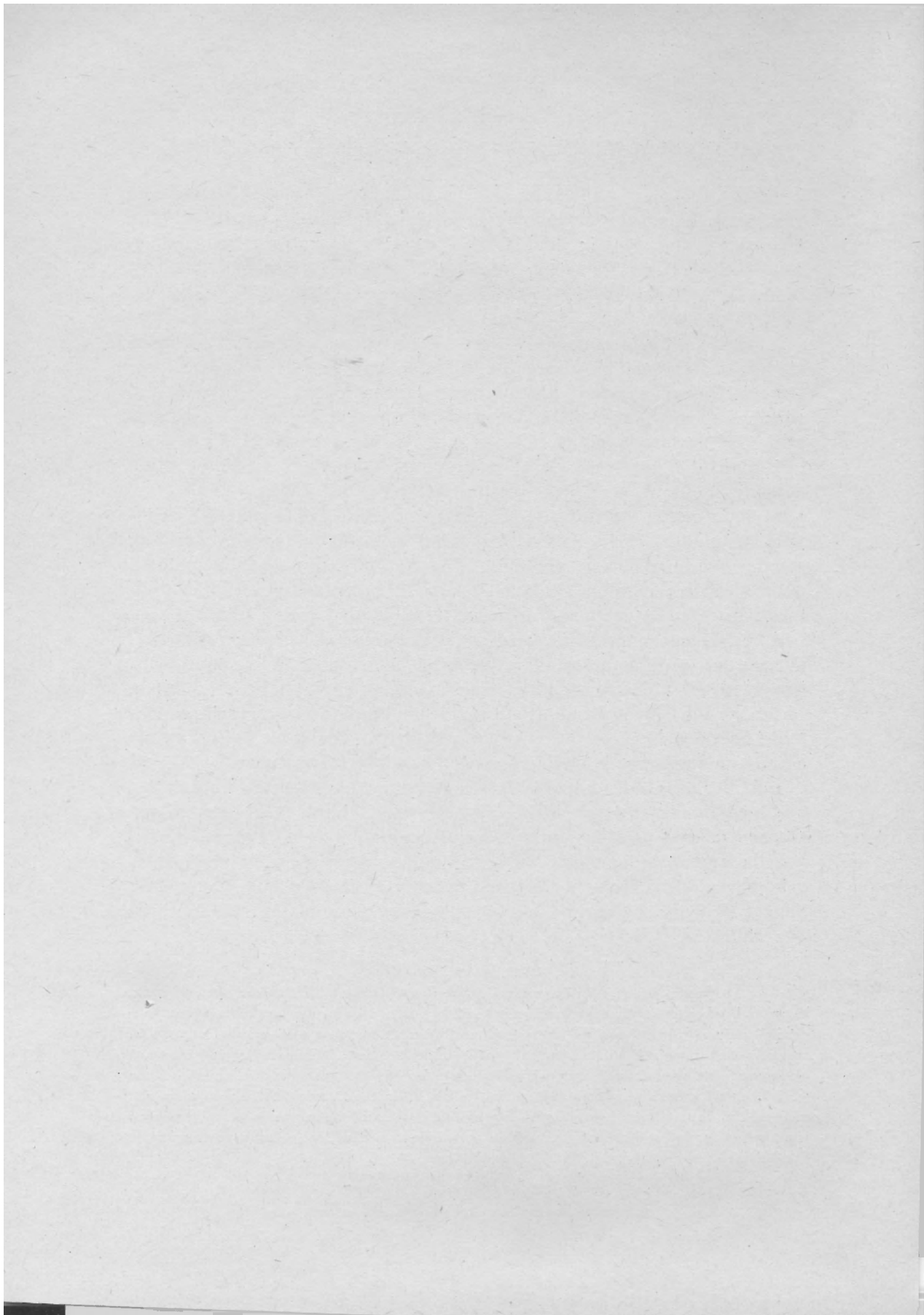
³ Al-Hakim al-Tirmizi'nin bu kitabı için bk. ʿOsman Yahyā, *L'oeuvre de Tirmidî*, nr. 36; kitap yine ʿOsman Yahyā tarafından neşredilmiş bulunmaktadır: *al-Maşrik*, Beyrut, 1961, I, 25-32; II, 245-276; III, 460-499;

kazanmış bulunan a-Hakīm al-Tirmizî'ye göre, gerçekten Allaha yaklaşmış, halkın teveccühünün kendisini aldatmadığı, ancak Allahın kendisine ilhâmı (yantık bimā fataha 'llāh lah) ile konuşan bu ideal insan¹ (velî) her hususta O'nun müzâhereti ve güveni altında bulunmaktadır. Dolayısıyla da haktan uzaklaşamayacağı kabul edilmelidir.

Görüldüğü gibi tamamiyle sünnî bir zaviyeden görüşlerini serdeden ai-Hakīm al-Tirmizî'nin fikirlerine böylece temas edildikten sonra, neşrettimiz risalenin içinde bulunduğu mecmuadan bahsetmek faydalı olacaktır. Bâyezid Umûmî kütüphanesinde, Veliyeddin Efendi kitapları arasında 770 numarada kayıtlı bulunan mecmua her nekadar *Kitāb al-Şifā' va'l-ılal* adını taşıyorsa da, içinde muhtelif tasavvufî risaleleri ihtiva etmektedir. Cildi kirli açık yeşil renkte bir ebrû kağıtla kaplı olup, yüzeyinde dıştan içe doğru siyah, sarı ve kırmızı renkte yuvarlak şekillerle örtülüdür. 18,4 × 25,7 (13,1 × 19,2) em. eb'adında, 200 varaklık mecmuada, bu risâlenin yer aldığı 83^b-87^a varakları da dahil umûmiyetle siyah bir mürekkeple bazı yerleri harekeli kolaylıkla okunabilir bir nesih yazısı ile yazılmıştır. İstinsah tarihi kaydedilmemiş olmakla beraber, kahverengi mürekkeple yazılı mutâlaa ve intikal kayıtlarından, hicrî IX. asırda yazıldığı anlaşılıyor. Meselâ 1^a'da, kitabın Muhammed b. . . . (okunamıyor) al-Râfi'î'nin kitaplarından olduğu kaydıyla beraber 884 h. tarihi görülür. Aynı varakta 888 h. tarihli bir intikal kaydı görülmektedir. Eserin sonunda (200^b), kitabın Ahmed b. Mubarak al-Zarkaşî (?) adında bir şahsa geçtiğine dair temellük kaydı ile, Muhammed b. Ahmed b. İsmâ'îl . . . al-Şafi'î adlı biri tarafından okutulduğuna dair bir mutâlaa kaydı bulunmaktadır. Eserin imlâ hususiyetleri olarak ʿ'lerin elifle yazılması, müfred müzâri sıgalarında eliflerin kullanılması kaydedilmelidir. Burada ayrıca, atlamalarda bulunduğunu zikretmeliyiz. Mukayese edilecek başka bir nüshanın olmaması sebebiyle, nâşir, yanlış yazıldığına kanaat getirdiği kelimeleri kendi anlayışına göre, tashih etmeğe mecbur olmuştur.

¹ Al-Hakīm velî'nin bu mevkie gelişinde, uzuvlarını (dil, kulak, göz, el, ayak, karnı, v. t.) korumasını, ancak kökünden kazındığı zaman dallanamıyacak bir ağaca benzettiği nefsini terbiyesini, yerine getirilmesi gereken ilk şart olarak kabul eder. Veli ancak zaman zaman kendisine mübah görünebilecek şehvetlerini (arzularını) tamamen öldürmekle nefisinden uzaklaştırabilecek, attığı her şey karşılığında, Allah'ın lutfuna (ʿaṭāʾ), erecek ona dâna çok yaklaşıacaktır. Halkın hürmetine mazhar olunan bu anda çok müteyakkız davranılması gerektiğini ileri süren al-Hakīm, bu merhalenin aşılmasından sonra Allah'a doğru gidişin ve mesafeler katedişin temin edilebileceğini söylemektedir (bk. *Hatm al-avliyā'*, yap. 154^a-154^b).

كتاب الرد على الرافضة

بسم الله الرحمن الرحيم

أعوذ بوجهه الكريم و بكلماته التامات من شرّ الشيطان الرجيم ومن شتر
3 كلّ دابة أنت أخذت بناصيتها، الحمد لله ربّ العالمين والصلاة على سيّد
المرسلين محمد وآله اجمعين.

من كلام محمد بن علي الترمذي رحمه الله في كتاب «الرد على الرافضة».

6 قال بعد ذكر خلافة الأئمة الاربعة على الترتيب الثابت¹ بإجماع الصحابة
رضي الله عنهم الى أن أنتهى الى عليّ رضي الله عنه قال: إدعى قوم من
الرافضة بتأويل الخطاء أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم أوصى الى علي رضي الله
9 عنه بالخلافة، وفرضه على المأمّة كما فرضه عليهم الصلاة والزكوة.

فيقال لهم: أليس قد ادعى ذلك اليهم كما أدّى الصلاة وغيرها؟ فان قالوا:
بلى، قيل لهم: فما بال المسلمين لم يقبلوا ذلك منه كما قبلوا الصلاة والزكوة؟
12 أضيّعوا ذلك ام جهلوه أم تعمّدوا لتركه؟ فان قالوا: تركوا ذلك عمداً، قيل
لهم: أرايت المهاجرين والانصار لو جحدوا (48^{هـ}) فريضة من فرائض الله
أليس كانوا يكفرون؟ فان قالوا: بلى، قيل لهم: كيف تعمّدوا الكفر برّبهم
15 حتى تركوا بيعة علي رضي الله عنه وابعوا ابا بكر رضي الله عنه. وأما الذي

¹ الثابت: في الاصل بالرفع.

- قالوا بذلك من أبى بكر، أم كيف أطاعوا أبى بكر فى خلافة عمر رضى الله
 عنهما وعصوا رسول الله صلى الله عليه وسلم فى بيعة على رضى الله عنه؟ أو
 وكانوا اطوع لآبى بكر رضى الله عنه منهم من¹ رسول الله صلى الله عليه وسلم³
 فان قلتم ذلك، فقد وصفهم الله فى كتابه بخلاف ما تقولون وأتى عليهم
 وأمر بالتابعين. قال الله تعالى: «وَالسَّاقُونَ السَّاقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ
 وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ» (قرآن، ١٠٠/٩) الآية، وقال: «الَّذِينَ
 أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَسْتَغْفُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ
 اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ» (قرآن ٨/٥٩)، و كيف يستحل رجل ان
 ينسب هؤلاء الذين مدحهم الله تعالى الى غير الجميل، أو يدعى عليهم غير⁹
 الحق وقد سمعوا رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «عَلَيْكُمْ بُسْتَى
 وَسُنَّةَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِي»²، وقال: «اقتدوا بالَّذِينَ مِنْ
 بَعْدِي أَبَى بَكْرٍ وَعُمَرُ»³.

12

- روى سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سَمْعَانَ، قَالَ كَانَ آلُ أَبِي
 بَكْرٍ يَدْعُونَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آلَ مُحَمَّدٍ. وَرَوَى وَكَيْفُ
 عَنْ سَالِمِ أُمَى الْعَلَاءِ الْجَوَارِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَعْرَمٍ عَنْ رَبِيعِ بْنِ حِرَاشٍ
 ح وَ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مَوْلَى رَبِيعِ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ خُذَيْفَةَ¹⁵

¹ من : فى الاصل ان .

² عليكم... من بعدى : الدارمى ، سنن (دمشق ، ١٣٤٩) ، ج ١ ، ص ٤٥ ؛ ابن
 ماجه ، سنن (نشر محمد فؤاد عبدالباقي ، مصر ، ١٣٧٢ / ١٩٥٢) ، ج ١ ، ص ١٦ .

³ اقتدوا... وعمر : ابو عثمان عمرو بن بحر الجاحظ ، كتاب العثمانية (نشر عبدالسلام
 محمد هارون ، مصر ، ١٣٧٤ / ١٩٥٥) ، ص ١٣٥ ؛ الترمذى ، سنن (مصر ، ١٣٥٢ /
 ١٩٣٤) ، ج ١٣ ، ص ١٢٩ ؛ البلاذرى ، كتاب أنساب الاشراف (نشر محمد حميد الله ،
 مصر ، ١٩٥٦) ، ص ٥٤٠ (حديث : ١٠٩٠) .

- رضى الله عنه، قال: كنا جلوسا عند النبي صلى الله عليه وسلم، فقال:
- 3 «إني لأرى ما قدر بقائي فيكم، فأقتدوا بالدين من بعدى
وأشار إلى أبي بكر وعمر رضي الله عنهما»¹؛ وذكر فيه زيادة، وفيها:
- «أهدوا بهدي عثمان وتملوا بعهد ابن أم عبد».
- 6 قال أبو عبد الله رحمه الله أفلا ترون أنه قد أوصى باتباعهما، كأنه قد
استخلفهما واحدا بعد الآخر [٥٤٠] إلا أنه لم يفسح زحمة منه لثمة مع ما
بلغنا أنه قال: <إن استخلف فعصيت خيبي نزل بكم العذاب. فكيف يزعم
9 زاعمٌ بحمله أن النبي صلعم استخلف عنيا رضي الله عنه والنبي صلى الله
عليه وسلم يقول: لَمْ أَوْعَلْ ذَلِكَ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِينَ؛ وَأَعْلَمُوا أَنَّهُ
لو كان عند علي رضي الله عنه في هذا الأمر عهد من رسول الله صلى الله
12 عليه وسلم، ما نظر فيه أحدا ولما رضي أن يقوم بهذا الأمر غيره ولو
بالسيف مجاهدا؛ ولو أنه رأى نفسه أحق من غيره قبل قبل عثمان رضي الله
عنه لما سكت عليه ولا أضع أحدا كما لم بسكت حين قتل عثمان رضي الله
15 عنه، فعمد في³ القتال و مجاهدة أهل الشام ما لا يكون فيه أراد أن يُقاتل أبا
بكر وعمر أو عثمان رضي الله عنهم كما قاتل الآخرين لكان عليه قادرا⁴ لقوته
وجلادته وتدييره وبقصره بالحرب وكثرة أعوانه لو استعان وطلب، ولكن

¹ إني لا أرى... عنهما: الترمذی، سنن، ج ١٣، ص ١٣٠؛ البلاذري، كتاب
انساب الأشراف، ص ٥٤٠، حديث: ١٠٩٠؛ انظر أيضا كتاب الفروق (مكتبة
اياصوفيا، رقم ١٩٧٥) للحكيم الترمذی، ورق ٨٩ آ.

² في الاصل: قبل لعنان.

³ في الاصل: من.

⁴ في الاصل: قادر.

- لم ير ذلك حقاً ورأى الاتباع خيراً¹ منه سنةً وفضلاً فكفى به بيانا وعلماء،³
 فإن اخبر مخبراً بحديث النبي صلى الله عليه وسلم، قوله لعلي رضي الله عنه:
 «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ»² <و> اِخْتَجَّ بِالْآيَةِ «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ
 وَالَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» (قرآن ٥٥/٥)، فنفسر ذلك على وجهه وسحّة معناه⁶
 أما تفسير الآية فأخبرنا به أبي رحمه الله، قال: تميم بن سنه عن عبد الملك
 بن أبي سليمان عن أبي جعفر محمد بن علي، قال: سألته عن قوله تعالى
 «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، الْآيَةَ»، قال: نزلت⁸ في الذين آمنوا، قلت:
 ان ناسا يقولون نزلت في علي رضي الله عنه، قال: ان عليا من
 الذين آمنوا. قال: وحدثنا علي بن حجر، حدثنا عيسى بن يونس عن عبد
 الملك بن أبي سليمان، قال: سألتُ ابا جعفر عن قوله تعالى «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ
 اللَّهُ وَرَسُولُهُ» الآية قال: اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، قال: قلت
 يقولون علي، قال: علي منهم.
 وأما قول النبي صلى الله عليه وسلم: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ»؛¹⁵
 فإن له عندنا محملاً صحيحاً، اذا حملناه عليه لم نكن كاذبنا عليا رضي الله
 عنه في تفضيله ابا بكر وعمر رضي الله عنهما على نفسه، فمعناه عندنا: أن
 رسول الله صلى الله عليه وسلم قد كان عليم علم ما يكون بعده من القاتن¹⁸

1 في الاصل: خير.

2 من كنت... مولاة: احمد بن حنبل، المسند (نشر احمد محمد شاكر، مصر،
 ١٣٦٨-١٣٧٢/١٩٤٩-١٩٥٣)، ج ٢، ص ٥٧ (حديث ١٤١)، ج ٢، ص
 ١٩٥ (حديث: ١٥٠)؛ الترمذي، سنن، ج ١٣، ص ١٦٥؛ المناوي، فيض القدير
 (مصر، ٧-١٣٥٦/١٩٣٨)، ج ٤، ص ٢١٧؛ الجاحظ، كتاب العثمانية، ص ١٣٤.
 3 انظر لسبب نزول هذه الآية تفسير الطبري (نشر محمد محمد شاكر، احمد محمد شاكر،
 مصر، ١٥٩٧)، ج ١٠، ص ٤٣٥-٤٢٦؛ جامع البيان عن تأويل آي القرآن
 للطبري (مصر، ١٣٧٣/١٩٥٤)، ج ٥، ص ٢٧٧-٢٧٨.

والاملاق بين اصحابه وتدبير ذلك لامته حيث قال : « سألتُ ربِّي أن لا يجعل
باسمهم بينهم فنعني ». وقد كان بين من أمر على حين قيل له : يا رسول الله
3 ألا تسخلف؟ فقال : « ان تولوا ابا بكر تجدوه قويا في امر الله ، صعيها ، في نفسه ،
وان تولوا عمر تجدوه قويا في امر الله قويا في نفسه ، وان تولوا عليا ولن
تفعلوه¹ تجدوه هاديا مهديا بسلك بكم الطريق المستقيم² . الا ترى كيف
6 علم رسول الله صلى الله عليه وسلم أن الناس لا يجتمعون على علي
وانه سيكون فرقة وفتنة ، و علم ان قوما يتبرءون من علي رضى الله عنه
ويشهدون عليه وعلى اصحابه بالنار كما فعل اهل النهر³ حين خالفوه في امر
8 الحكمين ، فقالوا : « لا حكم إلا لله » وشهدوا عليه بما شهدوا وتبرؤوا
من ولايته حتى توارت ذلك بقاياهم الى يومنا هذا ؛ فتعلم ان قول رسول
الله صلى الله عليه وسلم لعلي رضى الله عنه « هذا مولى من انا مولاه »
12 ولاية الذين يريدون ان يحرروا عن البراءة منه⁵ .

حدثنا محمد بن كثير حدثنا سفيان الثوري عن سلمة بن أبي صادق ، عن
علي رضى الله عنه ، قال : انكم تستعرضون علي بشيء وتعرضون على
15 البراءة ، ولا تبرؤوا مني ، فاني على الاسلام ، ألا يمد رجل عنقه شككته امه ،
قال : لا دنيا ولا آخرة بعد اسلامه ؛ فهذا لكم تحقيق قول النبي صلى الله
عليه وسلم : « إن قوما يتبرؤون ، منه وبنعمونه . فأحِبَّ أن يزجر الناس عن

¹ لن تفعلوه : في الحاشية

² ان تولوا ... المستقيم : البلاذري ، كتاب انساب الاشراف ، ج ١ ، ص ٥٤٢
(حديث : ١٠٩٩) : الباقلاقي ، التمهيد ، ص ١٧٧ .

³ الطبري ، تاريخ الرسل والملوك (نشر De Goeje ، 1898) ، ج ١ ، ص ٣٣٧٧ .

⁴ في الاصل : فنعلم

⁵ في الاصل : ولاية الدين يريد ان يحرر عن البراءة منه .

- 3 ذلك ويذرحهم، إنه ولي من ولاية». فأعلموا أنه لا يحل لاحد البرائة من على
رضى الله عنه، وانه ولي كذا مؤمن¹ وانه احد الخلفاء الراشدين المهديين.
فان قال قائل: جعله من بعده، هو الولي وهو القيم، يقوم مقامه، فوجب
6 له مثل ما وجب للنبي صلى الله عليه وسلم، كان اولي بالؤمنين من انفسهم،
وكذلك على رضى الله عنه، ولم يقل النبي صلى الله عليه وسلم "هذا القول"
لابي بكر وعمر رضى الله عنهما مثل قوله لعلى رضى الله عنه. قيل: فعلى
9 رضى الله عنه، هو المخالف له فيما جئت به، أريت لو كان حيا فقال لك:
كذبت ما ادعى، انا لنفسي. ان الولاية التي قال الله في كتابه للنبي أولى
بالؤمنين من انفسهم صارت الى، ولا وجب ما كان وجب للنبي صلى الله عليه
12 وسلم من الحقوق واحرمته. أما كان هذا القائل يقبل هذا من على رضى الله
عنه، فان سئل على ذلك برهانا وحقا من على رضى الله عنه، فقيل له:
برهان على ذلك الدليل فقاله ما يقوم مقام الكلام منه: لو كان حيا فتكلم به،
15 فان قال: وما تلك الدليل؟ قيل له: مباحته ابا بكر رضى الله عنه في كل شيء،
ثم من بعده سمر، ثم من بعده عثمان رضى الله عنهم وتسليمه الامر
لبعد الرحمن بن عوف رضى الله عنه أن يولى من يرى ويختار منه و من عثمان
18 رضى الله عنهم، فيؤلى من يراه عبد الرحمن الأؤنى والأحق؛ فلو كان النبي صلى
الله عليه وسلم جعل له من الولاية ما كان له ما كان على رضى الله عنه
يكل الامر الى عبدالرحمن، ولما اختار عبد الرحمن عثمان رضى الله عنهم وقدمه
21 عليه، فرضى بذلك وسلم الامر وابعه واخذ العطاء من تحت يديه وسمع
وأطاع.

¹ انظر لذلك احمد بن حنبل، مسند (نشر احمد محمد شاكر، مصر ١٣٦٨ - ١٣٧٢/

١٩٤٩ - ١٩٥٣) ص ٣٨ (حديث: ٣٠٦٢).

- ومن الدلالات على على -رضى الله عنه بخلافة أبى بكر رضى الله عنه قول³
 3 أبى سفيان لعلى رضى الله عنه حيث قال: ما بال هذا الامر يكون فى
 أقل قريش قلّة وذلة لآملأنّها خيلا ورجلا، فقال على رضى الله عنه: ايها
 الشيخ انك ضالّ، ما عادت الاسلام واهله فلم يضرها ذلك شيئا، انا وجدنا
 6 ابا بكر لها اهلا¹. أخبرنا بذلك موسى بن اسماعيل، أخبرنا الحسين بن ابى
 جعفر عن مالك بن مغول عن عبد الملك بن اسحق، قال: قال ابو سفيان
 لعلى رضى الله عنه، فذكره.
- 9 وما يدل على ذلك أن عليا رضى الله عنه قاتل اهل الجمل، فهزمهم وظفر
 بهم ولم يفعل فى قتالهم² وناسأهم وذراريهم وأموالهم ما [86^{هـ}] كان يفعل رسول
 الله صلى الله عليه وسلم فيمن يُقاتله من اعدائه ومن كان لا يتولاه؛ كان
 12 رسول الله صلى الله عليه وسلم يقتل اسيرهم ويثخن على جرحاهم ويتبع
 مدبرهم ويصم فينثهم، ولم يفعل ذلك على رضى الله عنه فيمن عاداه وتبرأ
 منه ومن ولايته وكف عن فعد عنه ولم يكن معه.
- 15 وقيل لعلى رضى الله عنه فى اموال اصحاب الجمل < ان يُقسمها > بين من اصابه
 كما كان يُقسم رسول الله عليه سلى الله وسلم بين من يُصيب من القوم، والذى
 كانوا يقولون: النبى عليه الصلاة والسلام كان < يُقسم ذراريهم > وكان من
 18 جواب على⁴ رضى الله عنه أن قال: أيكم لعائشة رضى الله عنها اذكرا لما
 سألوه، وفرق بين الأمرين حتى قرّهم بأن قال: افليس يحرم من بنات

¹ انظر كتاب انساب الاشراف للبخارى، ص ٥٨٨.

² قتالهم: فى الاصل قتالهم.

³ فى الاصل: فن.

⁴ انظر لهذه القصة تاريخ الطبرى، ٣/ ٤٥٤: اس كثير، البداية، ج ٧، ص ٢٤٤.

عائشة رضى الله عنها اذا كانت ام المؤمنين ما يحرم من عائشة، فقالوا: بلى،
 قال: أفليس لهن الربع والثلث من أزواجهن، قالوا: بلى. قال أستم لأ
 3 تأخذون حقوقهم، فأنقطعت حسيهم. وفرق على رضى الله عنه بذلك بين من
 عاداه وحاربه وقاتله وبين من كان يفعل مثل ذلك بالنبي صلى الله عليه
 وسلم، هي ولاية الذين لان يكون يقع له في ذلك من الحقوق ما كان للنبي
 6 صلى الله عليه وسلم، فقد بين لكل من يفهم وينصرف من نفسه بقول على
 ابن أبي طالب رضى الله عنه وتفضيله ابا بكر وعمر رضى الله عنهما على نفسه
 واحكامه وحروبه من كان لا يتولاه بعد الظفر هم انه لم يكن يدعى لنفسه أن
 9 النبي صلى الله عليه وسلم جعل له من الولاية والحقوق ما كان للنبي صلى الله
 عليه وسلم، ولا يحتاج في هذا الى قول على رضى الله عنه ولا غيره؛ ومن
 شك في هذا فلم يعلم انه ليس احد من امته صلى الله وسلم من كان له
 12 فهو شاك كافر.

فعلى رضى الله عنه راض بما رزقه الله تعالى من فضل الاسلام وانه
 جعله من امة محمد صلى الله عليه وسلم، وما جاء له من الفضائل من قول
 15 رسول الله صلى الله عليه وسلم حين سُئل عن على، فقال: «قديم هجرته،
 سريم حسبه» [86^b] حسن تلاوته، وقوله: «لأرفعن الراية غدا الى رجل يحبه
 الله ورسوله»، او قال: «يحبه الله ورسوله»، وقوله: «اما ترضى بان
 18

¹ في الاصل (بعد قال في السطر المتقدم) : اليه قام لا يأخذون

² انظر أبو الحسين مسلم بن الحجاج، صحيح (نشر محمد فؤاد عبدالباقي،
 مصر، ٥/١٣٧٤-١٩٥٥/٦) ج ٤، ص ١٨٧٢ (حديث: ٣٤ و ايضا ٣٥، ٣٦)؛
 احمد بن حنبل، مسند، ج ٣، ص ٩٧ (حديث: ١٦٠٨)؛ كتاب الفروق للحكيم،
 ورق ٩٠ ب.

تكون منى بمنزلة هارون من موسى، الا انه لا نرى بعدي»¹، و قوله: «يا على أمرنى الله بحب أربعة، أنت أحدهم، وما جاء فيه من الفضائل الكثيرة الحمدة سوى ما ذكرنا.»³

فعلى رضى الله عنه راض بهذه الاسباب، مغبوط عليها، عالم بحاله ومنزله، لا يرضى بتفريط المفرطين فى امره؛ وفلا قال: «يهلك فى رجلان: محب مفترط و مُبغض مفترى»². فعليكم باتباع على رضى الله عنه فيما لنفسه والسلام.⁶ ثم قال: لم زعم أن علياً رضى الله عنه أولى بالخلافة من أبى بكر رضى الله عنه؟ اخبرنا عن من لم يرضَ بعلى رضى الله عنه: أليس يقول لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولم يسلم لامره بزعمكم، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم استخلف علياً رضى الله عنه بقوله: «من كنت مولاه فعلى مولاه»، فان قالوا: بلى، فقد أضل المهاجرين والانصار حين رضوا بآبى بكر رضى الله عنه و خالفوا⁸ قول رسول الله صلى الله عليه وسلم فان قالوا: لم بضلوا ولم يرضوا، فأي ضلال اعظم من ان يزعم قوم ان رسول الله صلى الله عليه وسلم عهد عهداً واستخلف رجلاً منهم وولاه امرهم، فلم يسلموا له ولم يرضوا بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم وجعلوا¹⁵

¹ أبى الحسين مسلم بن الحجاج؛ صحيح، ج ٤، ص ١٨٧١ (حديث: ٣١؛ انظر ايضاً الحديث ٣٠، ٣٢ و ٦٢)؛ أحمد بن حنبل، مسند (نشر احمد محمد شاكر، مصر ١٢١٨ - ١٣٧٢ / ١٩٤٩-١٩٥٣) ج: ٣، ص ٣٧ (حديث: ١٤٦٣) و ص ٥٠ (حديث: ١٤٩٥)، ص ٥٦ (حديث: ١٥٠٥)، ص ٥٧ (حديث: ١٥٠٩)، ص ٦٧ (حديث: ١٥٣٢)؛ الجاحظ، كتاب العنانية، ص ١٣٤، ١٥٣، ١٥٨. ² انظر الملطى، كتاب التنبية، ص ١١٩؛ الشهرستاني، الملل والنحل (نشر، Cureton)

Leipzig, 1923، ص ١٥.

³ فى الاصل: خالف

ذلك؛ فهلا أختج عليهم وأقام البيّنة حتى يقطع عندهم، فهل يستطيعون ان يقولوا ان علياً رضى الله عنه صنع من ذلك شيئاً؟ فان قالوا: قد فعل، قيل لهم: أرونا برهان ذلك؟ فان قالوا: لم يفعل، فما أدخلوا على علي³ من الوهن والشين اكثر مما أدخلوا عليه غيره؛ فانه كان من اواجب على علي رضى الله عنه ان يحارب¹ من احال بينه وبين امر رسول الله صلى الله عليه وسلم كما جاهد أبو بكر رضى الله عنه اهل الردة، فما زال يقاتلهم حتى ردهم الى الله والى رسوله، ولم يكن على رضى الله عنه اضعف فوة ولا اقل شجاعة من أبي بكر رضى الله عنه [87^a] فما منعه غير ذلك ولم يرض² بأبي بكر رضى الله عنه إلا⁸ وتابعه وسمع له واطاعه⁴ وقبيل عنه اموره ما دام أبو بكر رضى الله عنه حيّاً؛ فان زعموا أن انحاز رسول الله صلى الله عليه وسلم علموا ان الحق لعلي رضى الله عنه، ولكنهم قاموا على امر أبي بكر رضى الله عنه حرصاً على الدين⁵ وميلاً الى ابي بكر رضى الله عنه، فاخبرونا ما الذى جرّوا¹² لانفسهم من خير الدنيا بتقديم أبي بكر رضى الله عنه وماذا اجازهم أبو بكر رضى الله عنه وما دعاهم الى ما صنعوا او اىّ عرض كان لهم فى ذلك؟

¹ فى الاصل بعد كلمة يحارب بين

² فى الاصل: لم رضى

³ فى الاصل: اما

⁴ فى الاصل: اطاع

⁵ فى الاصل: الدينى